

Euskararen atzerakada Araban

Xabier Palacios

Estudio honen helburua hauxe da: Arabako lurraldeak bere historian zehar jasan duen deseuskalduntze-prozesuan zein faktorek eskuhartu duten mugatzea. Egoera geografikoa, klase dominatzaileen interes ekonomikoak, zigor-eraztunak, Eliza eta Estatuaren erdirakoitasun amoregaitza kausa erabakiorrak bezala ageri dira Arabako herriek gaztelaniaren faboretan jasan izan duten hizkuntz desestabilizazioan.

Erdi Aroan jadanik, hiriek landarekiko garai-pena lortu zutenean, euskara nekazal eskualdeetara baztertua gelditu zen. Bertako burgeseiak, klase jantziago baten hizkuntza bezala, erromantzea onartzean eta, XIV. mendean zehar, Arriagak Kofradiaren «borondatezko ematea» dela bide, nekazal noblezia gortelari bihurtzean, zera dator ondorio gisa: ez bakarrik arabarren independentzia politikoaren galtzea, baizik eta gaztelaniaz adierazitako erakunde-eskusartzeen hasiera. Elizgizonen prediku eta katekesiek, eskola pribatu eta publikoetan

gaztelania bakarrik erabiltzeak eta soldadutza nork bere hizkuntzako komunitatetik kanpora egiteak euskararen desagertzea dakar Arabako eskualdeetan, Gorbeiaiko mendialdean gordetzen delarik eta bertan, zorionez, gaur arte mantendu delarik.

Euskara, arabarren hizkuntza milurtekoa

Arabian aurkitu diren historiaurreko aztarnategiek garbi asko erakusten dutenez, lurraldeok euskal multzoan sartzen dira, herri berberaren atalkide bezala, hala arrazazko ezaugarriei dagokienez nola ohitura eta hizkuntzari. Albainan dagoen Montiko, Atauri eta Oteiu artean dagoen Arratiandi, Biasteriko La Hoya, Olarizuko Kützemendi, Kontrastako Lamikela, Mendizabalgo Salbatierrabide, Araiako Surbi eta Txurriturri, eta Arana San Bizentin dauden Oro, Mauruelegorreta, Mendizorrotza eta Obenkun, historiaurreko euskal multzoaren erakusburuak dira. Hain zuzen, Arabian aurkitu zen 1831n, historiaurreko lehen euskal monumentua, Egilazko trikuharria, bertakoek *Aizkomendi* zeritzaten toki batean.

Erromatarkuntzak Arabian leku-izen asko utzi zuelarik, galera osakaitzak ekarri zituen, baina ez zuen inolaz ere bertako biztanleen hizkuntza erauzi. Seguraski, arabarrak ziratekeen Errioxa Garaia euskaldundu zutenak, Ebro ibaiaren eskuinaldean kokaturik dagoen logroñoar eskualdea. Odon Apraiz-ek frogatzen duenez, XIII. mendearen azkenaldean, euskara bizirik zegoen anartean Arabako hegoaldean:

«En la parte S.E. de la provincia de Alava, el vascoence fue igualmente persistente a mediados y aún a fines del siglo XIII, en el reinado de Teobaldo I de Navarra, al trasladarse el asiento de la fuerte villa de Peñacerrada a su actual emplazamiento, la «vieja ciudad» fue designada con el calificativo nombre de *Urizarra* que aún conserva»¹.

Manuel Agud-ek, -uri atzizkiak direla eta, Goi Erdi Aroan euskara bizirik zegoela defendatzen du Arabako Errioxan, Arabako eskualderik hegoaldekoenean:

«Parece fuera de duda que -uri por los siglos VIII-X en la Rioja Alavesa (donde se hablaba el vasco con intensidad) tenía

la significación de «aldea, villa» componía nombres de pequeños núcleos dependientes muchas veces de una persona (Julio Caro Baroja, *Materiales...*, p. 187) y es probable su propagación de Norte a Sur como se ha dicho»².

Joseba Intxaustik XV. eta XVI. mendeetan kokatzen du euskarak Arabako Errioxan izan duen atzerakada, berak dioenez, «para ubicarse más al Norte en una línea paralela al mismo»³, aipatu lerroa Ebro ibaia delarik, noski.

Koldo Mitxelena, bastalde, 1600. urtea ematen du egiantzeko urtemuga bezala, garai hartan euskararen azkentzea gertakari burutua zelarik Ebro ibaiaren eskuinaldean, hots, Errioxa Garaian: «Uste izatekoa da, baina ez oso garbia, 1600 inguruan Ebroz behelaldean ez zela euskararik, izen berezi batzuk edo sustratozko hitz bakan batzuk izan ezik»⁴.

Arabako Errioxan, XIV. mendean zehar, pertsonaren jatorriari dagozkion giza-izenak eta beraren nolakotasunak aditzera ematen dituztenak euskaraz ageri dira, portzentaia handi batetan. Honez gain, Bastidan batipat gordetzen den leku-izen pila jartzen badugu, bada arrazoi sendorik baieztatzeko, euskara bizirik mantendu zela Erdi Aro osoan, Ebroren ezker aldean dauden Arabako herririk hegoaldekoenetan⁵.

Euskararen Liburu Zuriak dioenez, XVIII. mendearen bigarren erdialdean hasi zen gaztelania Arabako herrietan nagusitzen:

«Euskararen eremuari dagokionez, esan daiteke, funtsean aldakuntza handirik gabe kontserbatu zela XVI. eta XVII. mendeetan. Bakarrik, XVIII. mendearen erdi aldetik aurrerako aldakuntza korronteak eta komunikabide berrien urraketak eraginik, iduri du, euskara abiatu zela Araban gainbeheraka eta guttiagoan bederen Nafarroan, hiri giroko merkataritza handikien eta apezten mihietan heldu zen gaztelania hizkuntza ofizialaren faboretan»⁶.

Odon Apraizen ikerlanek erakusten dutenez, Gebarako juadak ere euskaraz mintzatzen ziren XV. mendean. Kanpezu eta Urbizuren parean dagoen Azedoraino iritsi zen euskara 1587an. XVIII. mendean bizirik zegoen Haranan eta XIX. mendean usadiozko hizkuntza zen Albenizen⁷. Landazurik dioenez, XVIII. mendearen azkenaldean, Langraresen eta beste hogeitabi ermandatetan (anaiartetan) hitzegiten zen euskaraz.

Burgesiaren eta nekazal nobleziaren zeregina

Hiribilduen fundazioa, Erdi Aroan, hiri-iraultza bat gertatu zen, egitura politiko, administratibo, ekonomiko eta sozial berriak ezarri zituelarik. Ekintza nagusi bezala lurraldearen defentsa zuen gizarte batetik hirimerkatuen gizarte batera pasatzen da orduan. Burgeseria bat osatzen da hirietan, gero eta gehiago erromantzea hartzen duelarik, hizkuntza jantziago eta errentagarriago bezala. Hiriek eta Gasteizek konkretuki landarekiko lortzen duten garaipen politikoak, nekazal inguruneetara murrizten du euskararen erabilera. Gasteizko estraturik herritarrenek euskara erabiltzen zuten XVI. mendean bertan ⁸.

Arriagak Kofradiak Gaztelako Alfonso XI.ari 1332an eginen dion «borondatezko ematea», independentzia politikoaren galera gertatu zen:

«...et renunciaron fuero, et uso et costumbre que avían en esta razón, para agora et para siempre jamás. Et sobresto, fisierannos sus peticiones. «La nobleza rural se castellaniza y se hace cortesana. A cambio, esa misma nobleza (los Mendoza, los Ayala, los Guevara, los Velasco, los Gaona, etc.) reciben los privilegios consabidos de la corona castellana. Don Juan Hurtado de Mendoza casó con Doña María Téllez de Castilla, hija del infante don Tello, bastardo de Alfonso XI. Don Pedro Vélez de Guevara casó con Doña Isabel de Castilla, hermana de la anterior. Don Diego Hurtado de Mendoza casó con Doña María de Castilla, hija natural de Enrique II y, por tanto, nieta de Alfonso XI. Don Fernán Pérez de Ayala casó con Doña María de Sarmiento, hija de Doña Leonor de Castilla, hija a su vez de Don Fadrique, bastardo de Alfonso XI. Los Mendoza fueron condes del Real de Manzanares, Marqueses de Santillana y Duques del Infantado, los Hurtado, Condes de Orgaz, los Guevara, Condes de Oñate y los Ayala, Condes de Salvatierra» ⁹.

Nekazal nobleziaren erdalduntzearen erakusburu gailena Ayala Kantzelaria du (1333-1407), *Rimado de Palacio* delakoaren autorea, gaztelaniatzko literaturan garrantzizko obratzat jotzen delarik.

Zigor-eratzunak

Arabarren artean oso ezaguna da Aita Kardaberazen (1703-

1770) harako pasarte hura, beraren bidez ezagutzen baitugu umEEK nola sufritzen zuten, eskoletan euskaraz hitzegiteagatik hartzen zituzten zigorkadak zirela eta:

«Arabán nebillen batean, ango adiskide ta Erregeren guardietako kapitán baliente batek beñ esan zidan: 'Aita: nola Euskal-lerrietan umeen aziera ona ta bear dan dotrinarik izango da, baldin euskera ondatzeko alegiñ guziak egiten badira, ta gure multxo edo aurrai bildur ta azoteakin euskeraz itzegitea eragozten bazaie? Oiek berak gero edo eleizagizon edo etxajaunak izan bear dute. Eta, guraso edo kurak diranean, nola, ongi premia dan bezala, beren etxe edo ergoienetan (erri txikiái onela Arabán deitzen diete) dotrina erakatsi ta konfesatuko dute? Nola beren familietako artu-emanak ta beste bear diran gauzak ondo aditu ta zuzenduko dituzte? Ikusten deguna da: gazteak latin gramatika ikasten dutenean, naiz Gaztelaniaz, naiz Frantzesez, naiz Euskeraz itzegiten dute, ta ori eragozten ez diete»¹⁰.

J. M. Sasiak aipatzen duen beste aitopen bat Aita Mendibili zor diogu, beronek Arabako Dulantzín, bere jaioterrian, ezartzen ziren zigorrak aipatzen dituelarik:

«Que mi lengua es la bancongada, y para obligarme a que la olvide como si fuera incompatible con aprender i saber la castellana, me condenan a recibir el maldito anillo si se me escapa una sola palabra de las que mamá con la leche, aunque diga Ama en lugar de Madre, o pronuncie Jaungoicoa en lugar de Dios, queriendo invocar su santo nombre. El anillo de mis pecados acierta a hallarse en mi poder. ¡Crimen peor que de lesa autoridad majisterial!»¹¹.

Honela ematen digu aditzera Landazurik euskararen egoera Arabán, XVIII. mendean:

«Aunque en los tiempos antiguos fue tan general en Alava el uso del idioma bascongado, como lo es al presente en las otras dos provincias del Señorío de Vizcaya Guypuzcoa, de que hemos exhibido algunas pruebas en el Capítulo VI, y testifican los montes, ríos, campos, términos, heredades que conservan los nombres bascongados que les impusieron los habitantes en los tiempos que usaban como único idioma del bascuence, no obstante de algunos años a esta parte vaya en ella en notable decadencia este idioma. Consta que la época de la pérdida del bascuence es en el presente siglo y de pocos años a esta parte por lo respectivo a las hermandades de la llanada de Alava en

que ha faltado ya su uso, en que constantemente se ha hablado, pues testifican las personas de alguna edad haber sido corriente y frecuente su uso en hermandades en que hoy nada se habla.

Aún es más urgente la prueba que están dando otras hermandades en que se va extinguiendo el bascuence, pues los viejos hablan este idioma y sus hijos no lo entienden, o saben de él algo más que nada. Sin embargo de la gran pérdida que ha tenido el bascuence en Alava se conserva aún todavía en ella en veinte y dos hermandades y con todo vigor y fortaleza en las inmediatas al Señorío de Vizcaya y provincia de Guypuzcoa, pues en las distantes va continuando la corrupción»¹².

Eliza

Badirudí Arabako elizgizonek ez zituztela oso aintzakotzat hartu Trentoko Kontzilioaren erabakiak. Kalagurriko Apezpikua-
ren aginduz, XVII. mendean eta mendebaldeko euskaraz argitaratzen eman zen Dotrinak ez bide zuen elizgizonen jokabidea aldatu, zeren eta hauek nahiago baitzuten gaztelania, burgeseriaren hizkuntza. Aipatu Landazurik Arabako euskarak XVIII. mendean izan zuen atzerakada aztertzen du eta, beste kausa batzuren artean, gertakari honen errua erretoreei egozten die,

«que ignoraban este idioma o que no hacían aprecio y caso de usar de él, pues sí en los púlpitos hubieran explicado la doctrina cristiana conforme lo hicieron sus antecesores y no en castellano, se hubiera conservado este idioma, pues en consecuencia se aprendería la doctrina en bascuence»¹³.

Euskararen Liburu Zuria ondorio berera iristen da, Aita Larra-
mendiren aitortpenean oinarriturik:

«Ohar daiteke, behin XVIII. mendearen erdiaz gero, hirietako burgesiarri eta zuzendari klaseari atxikienik diren sektoreek badutela euskara baserritarren eta langile jende arlotearen hizkuntza bezala identifikatzeko halakoxe joera bat. Eta Larra-
mendiri sinetsi behar badiogu, bazen bazterretan predikari frango, euskara sakonki ikasi ordez, guttiesten zuena, «baserritar, laborari eta jende behartsuaren» hizkuntza zela esanaz, edo baita ikasten ahalegintzen ziren apezak baserritartzat hartzen zituztenak»¹⁴.

Arabako euskara XVIII. mendean

Esanak esan, euskarak bizirik jarraitu zuen, XVIII. mendean zehar, Arabako lurraldezatirik handiengan, nahiz eta nekazal sektoreetan baztertua gelditu. J. M. Barandiaran-ek aurkituriko agiri batek, 1787.az geroztikoa bera, Arabako eskualde euskaldunak aipatzen ditu:

«Hablan el idioma bascongado muchos pueblos de la Vicaría de Vitoria, todos los de Gamboa, los más de la de Salvatierra, los de la de Mondragón, Cigoitia, Zuya, Orduña, Ayala, Orozco y Tudela, en los cuales a lo menos serían inútiles los curas de concurso abierto, que ignorasen este idioma»¹⁵.

Agiri berak Gasteizko Bikaritzak biltzen zituen herriak aipatzen ditu, auzoen kopuruaren arabera sailkatzen dituelarik:

Lehen saila (15 auzotara artekoak): Askartza, Zerio, Andollu, Argandoña, Bolibar, Villafranca, Monasterioguren, Gamiz, Izartza, Okina, Gardelegi, Berrostegieta, Eskibel, Gometxa, Zumelzu, Go-beo, Krispixana, Margarita, Lermanda, Lejarda, Mandojana, Lopidana, Astegieta, Gereña, Otaza, Igorre, Martioda, Gamarra Gutia, Abetxuku, Mendiguren, Artaza, Arzubiaga, Lamiano.

Bigarren saila (16tik 25 auzotara artekoak): Elorriaga, Arkaute, Ilarraza, Matauko, Otazu, Eltzegileen Huribarri, Gaztelu, Aretxabaleta, Lasarte, Zubilana, Billodas, Ariñiz, Zuhatzu, Antezana, Geto Beitia, Geto Goitia, Arriaga, Mendarozketa, Apodaka, Foronda, Gasteiz.

Hirugarren saila (26tik 35 auzotara artekoak): Arkaia, Oreitia, Jungitu, Arbulo, Mendiola, Armentia, Trespuentes, Mendotza, Estarrona, Gamarra Handia, Arangiz, Dibiñaga-Etxebarri, Dibiñaga-Huribarri, Betoñu, Arratzu-Huribarri.

Laugarren saila (26tik 50 auzotara artekoak): Aberasturi, Ali, Langrares.

Bostgarren saila (50 auzotatik gorakoak): Gasteiz, Zurbano.

XIX. eta XX. mendeak

XIX. mendean zehar, euskarak atzera egiten du Lautadan eta Gasteiztik iparraldera gordetzen da bizirik. Odon Apraizek, arabar

ikertzaile aspergaitzak, egin dituen azterketen arabera, Arabako herri euskaldunak honako hauek ziren, joan den mendean:

Okondo (Okondojanako auzunea): euskara hiltzorian.

Aiara (Luxaondo).

Laudio: hemen ongi gordetzen zen euskara; orobat bertako auzategi diren Areta, Zabale eta abarretan.

Lezama: Baranbion indarrean zegoen eta hiltzorian, aldiz, Lezama, Astobiza eta Larrinben.

Zigoitia: Gehienak euskaraz mintzatzen ziren Etxaguenen eta bertako San Pedro auzategian, baita Murua, Manurga, Larrinoa, Gopegi, Ondategi, Olano, Zaitegi, Akosta, Zestape eta Eribe herrietan ere. Buruagan eta Berrikanon, aldiz, gutxiengoa mintzatzen zen euskaraz.

Ubarrundia: gehiengoak erabiltzen zuen euskara Betolaza eta Zirianon eta gutxiengoak Luko, Huribarri, Ganboa eta Landan.

Legutio: euskara zen gailen erabat.

Aramaio: berdin.

Ganboa: Marieta eta Larrintzaren gehiengoak zerabilen euskara. Zuhatsu eta Langraresen, berriz, gutxiengoak.

Barrundia: Bizirik eta ongi mantentzen zen Elgean, eta hiltzorian zegoen Ozaeta, Ermua eta Larrean¹⁶.

XX. mendean zehar, euskara hil egin da aipatu herri askotan. Odon Apraizen ahaleginei zor diegu, baita ere, euskarak XX. mendean zehar Arabako herrietan izan dituen gorabeherak zehatz-mehatz ezagutzea. Urbinan, 1913an, adineko jendea euskaraz mintzatzen zen anartean. Nafarreten ere hitzegiten zen 1934ean. Urrunagan euskaraz egiten ziren predikuak oraintsu arte. Duela gutxi arte hitzegin da Landan ere. Hain zuzen, 1917an, Patxo izeneko gazte bat euskalduna zen artean. Araia eta Zaldudon, Ondategin bezala, baziren euskararen aztarnak mende honen hasieran. Bestalde, 1920-1925 urtealdian, euskaraz hitzegiten zen Gopegi, Manurga, Murua, Eribe, Zestape, Akosta eta Etxaguenen.

Gaurregun gehiengoak hitzegiten du oraino Aramaion eta hiltzorian dago Baranbio, Laudio, Areta, Zigoitia eta Legution¹⁷.

HERRIAK	EUSKALKI-MOTAK	EUSKALDUNAK		ZENBAIT OHARPEN
		1867-68. urtean	1972. urtean	1972.ari dagozkionak
ARAMAIO	Otxandio eta Gatzaga	2.370	1.432	Otxandioko euskalki-motakoak: 184 Gatzagako euskalki-motakoak: 1.248
ARRASTARIA	Ez dago Bonaparterenean	300	0	
AIARA	Arrigorriaga	500	0	
ASPARREN	Ez dago Bonaparterenean	300	0	
AMURRIO	Ez dago Bonaparterenean	100	0	
BARRUNDIA	Gesaltza	200	3	Beste nonbaitetik etorriak
ZIGOITIA	Gernika	1.100	18	
GEBARA	Gesaltza	80	0	
GANBOA	Gesaltza	150	0	
LEZAMA ETA BARANBIO...	Orozko	800	12	
LAUDIO	Arrigorriaga	1.800	200	Gehienak seguraski beste nonbaite- tik etorriak
OKONDO	Arrigorriaga	300	0	
UBARRUNDIA	Gernika eta Gesaltza	100	0	
URKABUSTAIZ	Ez dago Bonaparterenean	200	0	
DONEMILIAGA	Ez dago Bonaparterenean	300	0	
GAUBEA	Ez dago Bonaparterenean	200	0	
LEGUTIO	Gernika eta Otxandio	1.500	198	Gernikako euskalki-motakoak: 8 Otxandioko euskalki-motakoak: 190
ZUIA	Ez dago Bonaparterenean	200	0	
		<u>10.500</u>	<u>1.863</u>	

Pedro Yrizar-ek ondoko koadro konparatiboa ematen du, euskarak azkeneko ehun urteotan Araban izan duen atzerakadaz, bertan euskalki-motak edo aldakerak seinalatzen dituelarik. Ikuspegia ezin daiteke hitsagoa izan. Kausak aztertuak daude jadanik. Esan beharra dago, kausa horiek, hein handi batetan, endogenoak zaizkiola Arabako gizarteari, hots, bere barrutik sortuak. Hala nola: egoera geografikoz Gaztelarekin ukipen fisikoan egotea, nekazal nobleziaren erdalduntzea, burgeseriaren erdalduntzea, lehen mailako eskoletako zigor-eraztunak eta elizgizonen zabar-keria edo utzikeria. Guzti honek euskara nekazal inguruneetara baztertzea ekarri zuen eta gaztelaniaren erabilera, klase edukitsuen-tzat hizkuntza jantziago eta errentagarriago bezala.

Garrantzi handikoa delako, azken ehun urteotan Arabako euskaldunen kopuruak izan duen beherakoa ematen dugu hemen, Yrizar-en estatistikaren arabera:

Euskaratzallea: **Joxe Lizarralde**
X. P.

OHARRAK:

¹ O. de Apraiz, *El vascuence en Vitoria y Alava en la última centuria (1850-1950)*, Gasteiz, 1976, 11. or.

² M. Agud, «Áreas toponímicas en el País Vasco», *Anuario de Filología Vasca «Julio Urquijo»*, VII, 1973, 42. or.

³ J. M. Torrealdai, *Euskal idazleak gaur. Historia social de la lengua y literatura vascas*, Donostia, 1975, 121. or.

⁴ K. Mitxelena, «Euskararen bide luze bezain malkarrak», *Euskararen liburu zuria*, Bilbo, 1978, 19. or.

⁵ J. Palacios, *Rioja Alavesa*, Donostia, 1978, 65, 99 eta 100. orr.

⁶ *Euskararen liburu zuria*, 276. or.

⁷ O. de Apraiz, o.c., 8. or.

⁸ J. M. de Sasía, «En torno al euskera alavés», *Boletín del Instituto Americano de Estudios Vascos*, XXVII. bol., 107. zenb., 1976, 174. or.

⁹ J. M. Portilla, «La Cofradía de Arriaga en 1332», *Historia del Pueblo Vasco*, Donostia, 1978, 211-212. orr.

¹⁰ *Euskararen Berri Onak*, Auspoa, Donostia, 1964, 73-74. orr.

¹¹ J. M. de Sasía, o.c., 178. or.

¹² J. J. de Landázuri, *Historia Civil de la Provincia de Alava*, in: *Obras históricas de la provincia de Alava*, 119-120. orr.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Euskararen liburu zuria*, 276. or.

¹⁵ J. M. Barandiaran, «El euskara en Alava a finales del siglo XVIII», *Revista Internacional de Estudios Vascos*, 17, 1926, 465. or.

¹⁶ O. de Apraiz, o. c., 15-16. orr.

¹⁷ Ibid., 28-32. orr.

¹⁸ P. de Yrizar, «Los dialectos y variedades de la lengua vasca», *Anuario de Filología Vasca «Julio Urquijo»*, VII, 1973, 35. or.

EL RETROCESO DEL EUSKARA EN ARABA LA REGRESSION DU BASQUE EN ARABA

Este estudio se propone analizar los factores de la deseuskaldunización de Araba, que van desde la situación geográfica, la actitud de las clases dominantes y de la Iglesia hasta las ingerencias del centralismo castellano, a partir, sobre todo, de la «voluntaria entrega» de la Cofradía de Arriaga en 1332.

El euskara, lengua milenaria de los alaveses

Los yacimientos prehistóricos muestran claramente que Araba es vasca, tanto en sus connotaciones raciales como en las costumbres y en la lengua. El primer monumento prehistórico vasco es precisamente el dolmen de Eguilaz, hallado en 1831.

La romanización dejó profundas huellas, pero de ningún modo llegó a extirpar la lengua propia de sus habitantes. Probablemente fueron alaveses quienes euskaldunizaron la Rioja Alta, en la margen derecha del Ebro.

En la Rioja Alavesa el euskara estaba vivo durante los s. VIII-X (Manuel Agud), y en el s. XIII (Odón de Aprajz). El retroceso habría empezado en los siglos XV-XVI (T. Intxausti). Hacia 1600 no queda nada del vasco hablado al sur del Ebro (Mitxelena).

Es en la segunda mitad del s. XVIII cuando empieza a retroceder el euskara, y a ceder ante el castellano hablado por mercaderes, nobles y clero. A finales del s. XVIII, según Landazuri, el euskara se hablaba en Nanclares de Oka y 22 Hermandades más.

Función de la burguesía y nobleza rural

En las villas fundadas en el Medioevo la burguesía adopta progresivamente el romance como lengua más culta y rentable. El predominio de las ciudades reduce el euskara a los medios rurales.

Con la «voluntaria entrega» de la Cofradía de Arriaga a Alfonso XI de Castilla, la nobleza rural se castellaniza y se hace cortesana. A cambio recibe los consabidos privilegios. Muchos nobles emparentan con la corona de Castilla.

Los anillos de castigo

El euskara retrocedió no sólo por inercia, sino también por represión. Hay varios testimonios de cómo se impedía que los niños hablaran euskara en Araba. El P. Kardaberaz (1703-1770) se refiere a los azotes que recibían niños y muchachitos por expresarse en su lengua. El P. Mendibil (1788-1832) recuerda con amargura los castigos que se aplicaban en Alegría de Alava,

su pueblo natal: Para obligarle a olvidar el euskara le condenan a recibir «el maldito anillo», por cada palabra que se le escape, como «ama» o «Jaun-goikoa».

Landazuri en el s. XVIII afirma cómo de una situación en que se hablaba de forma generalizada el único idioma del vasconce, en pocos años entra en decadencia, concretamente en las Hermandades de la Llanada.

La Iglesia

Entre los responsables del retroceso del euskara alavés, el mismo Landazuri cita a los curas párrocos que ignoraban este idioma o no lo apreciaban. Las disposiciones de Trento para que se catequizara en las lenguas vernáculos no fueron, al parecer, muy seguidas por el clero alavés. El P. Larremendi es también testigo de cómo la burguesía de las villas y predicadores menospreciaban el euskara como lengua de «aldeanos», «caseros» y «gente pobre».

El euskara alavés en el s. XVIII

Pese a todo el euskara siguió vivo durante el s. XVIII en la mayor parte de la geografía alavesa, aunque recluso en los sectores rurales. Existe un importante documento posterior a 1787 que cita detalladamente las zonas vascófonas de Araba, en las que sería inútil un cura que ignorase el euskara: muchos pueblos de la Vicaría de Vitoria, todos los de Gamboa, los más de la de Salvatierra, los de la de Mondragón, Cigoitia, Zuya, Orduña, Ayala, Orozko y Tudela.

Siglos XIX y XX

Odón de Apraiz ha estudiado la pérdida del euskara en la Llanada durante el s. XIX y su conservación al norte de Vitoria. Los pueblos vascófonos, según dicho investigador, eran los siguientes: Oquendo, Ayala, Llodio, Lezama, Cigoitia, Ubarrundia, Villarreal, Aramayona, Gamboa, Barrundia.

El mismo investigador ha analizado la agonía del euskara en numerosos pueblos antes citados, durante el s. XX. En 1913 lo hablaban las personas mayores en Urbina. En 1934 se hablaba también en Nafarrete. En la actualidad se habla en Aramayona y agoniza en Barambio, Llodio, Areta, Cigoitia y Villarreal.

Después de los últimos cien años el panorama del euskara alavés es desolador. Las causas, como se ha visto, son endógenas a la propia sociedad alavesa: la situación geográfica en contacto físico con Castilla, la castellanización de la nobleza rural y de la burguesía, los anillos de castigo, el abandono de los clérigos.

Según las estadísticas de Yrizar, los vascoparlantes alaveses durante el año 1972 sumaban la cifra de 1.863.

Cette étude est une analyse des facteurs de la débasquisation d'Alava, facteurs qui vont de la situation géographique, attitude des classes dominantes et de l'Eglise, jusqu'aux ingérences du centralisme castillan, surtout à partir de la «remise volontaire» de la Confrérie d'Arriaga en 1332.

L'euskara, langue millénaire des alavais

Les gisements préhistoriques montrent clairement que la province d'Alava est basque, dans ses connotations raciales comme dans ses coutumes et

langue. Le premier monument préhistorique basque est précisément le dolmen d'Eguilaz, découvert en 1831.

La romanisation laissa des traces profondes, mais en aucune façon elle n'extirpa la langue de ses habitants. Ce furent certainement des alavais qui basquisèrent la haute Rioja sur la rive droite de l'Ebre.

Dans la Rioja alavaise le basque était une langue vivante aux VIII-Xè siècles (Manuel Agud), et au XIIIè siècle (Odon de Apralz). La régression aurait commencé aux XV-XVIè siècles (J. Intxausti). Vers 1600 il ne reste rien du basque parlé au sud de l'Ebre (Mitxelena).

C'est dans la deuxième moitié du XVIIIè siècle que le basque commence à régresser, et à céder face au castillan parlé par des marchands, des nobles et le clergé. A la fin du XVIIIè siècle, d'après Landazuri, on parlait basque à Nanclares de Oka et dans 22 autres Confréries.

Fonction de la bourgeoisie et de la noblesse rurale

Dans les villes fondées au Moyen-Age la bourgeoisie adopte progressivement le roman comme langue plus savante et rentable. La suprématie des villes réduit le basque au milieu rural.

Avec la «remise volontaire» de la Confrérie d'Arriaga à Alphonse XI de Castille, la noblesse rurale adopte le castillan et devient courtisane. En échange elle reçoit des privilèges. Beaucoup de nobles s'allient à la couronne de Castille.

Les anneaux de punition

Le basque régressa non seulement par inertie mais aussi à cause de la répression. Il existe plusieurs témoignages de la façon dont on empêchait les enfants de parler basque en Alava. Le Père Kardaberaz (1703-1770) rappelle les coups de fouet que recevaient les enfants et les jeunes gens lorsqu'ils s'exprimaient dans leur langue. Le Père Mendibil (1788-1832) parle avec amertume des punitions que l'on appliquait à Alegria de Alava, son village natal. Pour obliger l'enfant à oublier l'euskara on le condamnait à porter l'«anneau maudit», à chaque mot prononcé involontairement, comme «ama» ou «Jaungoikoa».

Au XVIIIè siècle Landazuri affirme qu'en quelques années on est passé d'une situation où l'on parlait uniquement le basque, à sa décadence, en particulier dans les Confréries de la Plaine.

L'Eglise

Parmi les responsables de la régression de l'euskara alavais, Landazuri lui-même cite les curés de paroisse qui ignoraient cette langue ou ne l'appréciaient pas. Il semble que les dispositions de Trente afin de catéchiser dans les langues vernaculaires, n'aient pas été suivies par le clergé alavais. Le Père Larramendi témoigne de la façon dont la bourgeoisie des villes et les prédicateurs méprisaient l'euskara comme étant une langue de «paysans», «villageois» et de «pauvres».

L'euskara alavais au XVIIIè siècle

Malgré tout, l'euskara survécut au XVIIIè siècle dans presque toute la province d'Alava, limité cependant aux campagnes. Un importante document postérieur à 1787 cite en détail les zones bascophones d'Alava, dans lesquelles il serait impensable de trouver un curé ignorant l'euskara : beaucoup de villages du Vicariat de Vitoria, tous ceux de Gamboa, la plupart de ceux

du Vicariat de Salvatierra, de Mondragón, Cigoitia, Zuya, Orduña, Ayala, Orozko et Tudela.

XIXe et XXe siècles

Odón de Apraiz a étudié la perte du basque dans la Plaine au XIXe siècle et sa conservation au nord de Vitoria. D'après lui, les villages basco-phones étaient les suivants : Oquendo, Ayala, Llodio, Lezama, Cigoitia, Ubarandia, Villarreal, Aramayona, Gamboa, Barrundia.

Le même chercheur a analysé l'agonie du basque dans de nombreux villages cités auparavant, au XXe siècle. En 1913 le basque était parlé par les adultes à Urbina. En 1934 on le parlait aussi à Nafarrete. De nos jours on le parle à Aramayona, et il est en voie d'extinction à Barambio, Llodio, Areta, Cigoitia et Villarreal.

Un siècle après, le panorama du basque alavais est désolant. Les causes, comme on l'a vu, sont endigènes à la société alavaise : la situation géographique au contact physique de la Castille, la «castillanisation» de la noblesse rurale et de la bourgeoisie, les anneaux de punition, l'abandon du clergé.

D'après les statistiques d'Yrizar, les basco-phones alavais en 1972 formaient un total de 1.863 personnes.